

Філософія

УДК 11.852

ББК 87

С42

ЕСТЕТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ЗНАННЯ

Д.М. Скальська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 4-21-23; e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

Сучасна естетика виступає своєрідним інтегратором філософії культури, історичної та соціальної антропології. "Естетичне" виявляється метамовою культури, його можна позначити "живим тілом" цивілізації, яка, в свою чергу, перманентно переживає стани антропологічної кризи, що й підтверджує думку автора про необхідність побудови проекту "естетичної антропології".

Ключові слова: естетика, філософська антропологія, естетичний дискурс, культура, мистецтво, постмодерн.

В загальному комплексі наук про людину естетика виявила здатність бути "аксіологією культури", а естетичні виміри сягають найглибиннішої сутності людини як родової істоти, вказують на її унікальність та цінність. Мистецтво ж часто асоціюють із самосвідомістю розвитку людства. Існування розрізнених точок зору, поглядів, позицій, які не можуть скластися в єдиний конгломерат, закономірно відбиваються на сплетінні різних ідей, течій і напрямів, що демонструють складність, суперечливість, хаотичність та антиномічність сучасної доби.

Існує проблема у дослідженні того, чим є еволюційний процес пошуку адекватності, автентичності та альтернативності у визначенні як феномену „естетичного”, так і його ролі у філософсько-антропологічній традиції. Виміри естетичного як унікального, своєрідного, специфічного рівно ж як і естетичні виміри філософської антропології /філософських вчень/ мають в полі зору необхідність вирішення однієї й тієї ж проблеми – ідентифікації новітніх методологічних засад. Якщо б сучасна культура не переживала, як зауважує В. Вельш, „естетичний бум”, то можна було б погодитись із доволі частим застереженням про розповсюдження „естетичної кризи”, на зміну якій приходить „культурологічний поворот”, „лінгвістичний поворот” чи доба „інформатики та кібернетики”. Однак естетичне виявляє свою „повсякденну присутність” і стає автономною галуззю цінностей, авторитетною експертизою соціуму.

Витоками естетичної рецепції можна вважати вітчизняну антропологічну думку, започатковану в практичній філософії Г.Сковороди, кардіософії П.Юркевича, морально-ціннісній “філософії серця” послідовників Києво-Могилянської академії, персоналістській концепції М.Бердяєва. У межах сучасної Київської філософсько-антропологічної школи сформувалась екзистенційна антропологія. В ній зосереджено фундаментальні дослідження екзистенційних вимірів людського буття через розгляд світогляду та його теоретичних трансформацій. Фундатор цієї школи В.І.Шинкарук вказав на екзистенціали людського буття “віра”, “надія”, “любов”, як такі, що виводять особистість до її автентичності, людяності. Про феномен світогляду та світовідношення, про колізійність стану людського світоставлення та акту самотворення людини повідомляє в своїй “онтології людини” В.Г.Табачковський. Магістральний напрям в дослідженні проблеми “людина – світ” належить І.В.Бичко, М.О.Булатову, Б.А.Головко, В.С.Горському, В.П.Загороднюку, С.Б.Кримському, М.В.Поповичу, Н. Хамітову.

Теоретико-методологічний аналіз естетичних вимірів філософсько-антропологічних ідей, що скеровує фундаментальні дослідження про людину, проводиться з позицій плюралізму та толерантності. Стосовно концептуальної самостійності теоретичної естетики, то в її генезі прослідковується не лише тісний зв'язок із власною історією, а й певна послідовність, неперервність та спадкоємність з культурним розвитком людства. Відповідно, “антропологічний поворот” у своєму філософсько-естетичному контексті мав виключно важливе значення для з'ясування суті образу людини.

На початку ХХ ст. цей образ існував у різних іпостасях. Ряд філософів працювали напружено та плідно над проектом філософської антропології, і серед них, в першу чергу, виділився М. Шелер. “Якщо і існує невідкладне філософське завдання, вирішення якого наша епоха вимагає як ніколи терміново, то це завдання створення філософської антропології” [1, 70]. Таке занепокоєння М. Шелера та поборників його школи було викликане свого роду “інфляцією” у визначенні субстанціональних, структурних та атрибутивних характеристик “людського”. Певною парадигмою постала, власне, та сутність людини, що полягала, на думку вчених, у її незавершеності та недостатності, “невкоріненості” та відсутності природних інстинктів, змушеної постійно відшукувати форми свого існування. І, власне, така унікальність стану унеможлилювала “фіксування” людиною в космосі свого місця “наперед там”, де відбудеться її самоствердження, де вершитиметься акт культури. Фактично, “антропологічний поворот” був заявлений в той момент, коли настав крах попереднього образу людини, залежного від своєї “природи” чи “ідеї”. Людина постає не лише істотою, яка є розумною і пізнає світ, а й здатною до переживання та духовно-тілесних проявів. Передумовою, на думку більшості сучасних науковців, було те, що: “Психологи почали відмовлятися від вивчення душі, філософія – від пізнаючого суб'єкта, літературознавство – від автора...” [2, 74].

Способом теоретичного впорядкування такої хаотичної картини виступила естетична редукція та загальні методологічні принципи цієї процедури. Перший підхід стосується можливості отримати розуміння повноти та сенсу людського буття, завдяки залученню поняття шелерівського духу, центральною частиною якого виступають не афективні переживання, а чисті ідеї. Вони складають певну проблему для емпіричної людини, бо знаходяться в конфліктному відношенні з життям; з одного боку, – це самоздійснення „духу в собі”, з іншого, – спокуса, пов’язана з життєвими позивами–пориваннями / за означенням М.Шелера – *Drang*/. Другий важливий методологічний принцип вказує на те, що в своїй повсякденній діяльності, в духовній творчості, в художньо-мистецькій царині, людина покликана компенсувати незавершеність та зовнішню алогічність буття. Цей принцип практично-діяльнісної людської об’єктивації в адекватно-культурних формах конститує всі концептуальні антропологічні побудови / за термінологією О.Больнова – „органон-принцип”/.

Ситуація з буттям людини в світі і в культурі, яке найчастіше позначається як фрагментарне, інтроспективне, анонімне та ізольоване приводить до визнання „негативної”, „песимістичної” антропології. Виділяють навіть три основних рівні, на основі яких формується такий аксіологічний феномен, як усвідомлення людської неповноцінності: тілесний, комунікативний, культурний /теорія дефіциту самодостатності особистості А.Адлера/. Лише через глибоке, змістовне самопізнання, через здатність до критичної негації стосовно самої себе через соціокультурне дистанціювання та естетичну аскезу, яка вивільняє, очищає, посилює духовний потенціал, людина стає здатною до позитивних дій.

Філософсько-антропологічна рефлексія на проблему буття складає основний компонент естетичної антропології, адже для побудови методологічних засад сучасної естетичної онтології необхідною умовою є розуміння онтології як однієї з фундаментальних частин філософської антропології. Слід покладатись на „тріаду” /Кант, Гуссерль, Гайдеггер/ трансценденталістських перетворень класичної метафізики платонівсько-аристотелівського типу. Кант був першим, хто виступив опозиційно до традиційного тлумачення взаємовідношення між Я і Світом. Для Гуссерля картина буття вкладалась у феноменологічну онтологію „чистої свідомості”, а Гайдеггер здійснив онтологічний поворот від буття „в-собі і для-сущого” до того, що „є для-мене-буття”, тобто того, що складає життєвий світ людини. Такі зміни призвели до порушення класичних форм розуміння змісту метафізики буття як „стійкого”, „абсолютного”, „вічного”, „скінченого”. Центром світу постає людський індивідуальний суб’єкт, тоді як дух, що втілює „сутність” людського суб’єкта, переноситься з царини вічних ідей у світ, який оперує з предметами. Звідси впливає предметність світу, яка передбачає “стосунки” як новий спосіб взаємодії, та наявність у суб’єкта „свідомості” – як атрибутивної ознаки. Відповідно, тема „істини” поступається місцем темі „смислу”, „метафізика сутностей” змінюється на трансцендентальну „метафізику

смислів”, онтологія – на феноменологію, а та, в свою чергу, складає методологію „аналізу смислів”. Гайдеггерівський екзистуючий суб’єкт *Dasein* втілює в собі значення буття як „сучасність”, а точніше як „співучасність”, що вказує на здатність виборювати та вибирати власну історію та свободу. Відображення об’єктивності в її „самості” призводить до розкриття „штучних утворень”, людиноствірної „другої природи” – культури, техніки, мистецтва, політики.

За таких обставин, естетичні виміри виходять з того, яке місце належить не лише *Homo sapiens*, а й *Homo sensus*, формуючи нову величину – *Homo aestheticus*. Естетичну /формотворчу/ діяльність слід розглядати як родову ознаку людини, а принцип практичної /діяльнійсної/ природи людської істоти – іманентну умову для розуміння естетичного. Серед інших гуманітарних наук естетика пройшла ряд етапів, які були зосереджені навколо еволюціонізму /генеза/, позитивізму /функція/, семіотики та структуралізму /структура/, окремих культурних форм і, насамперед, теорії та практики мистецтва. В своїх основних тенденціях, естетика ХХ ст. не піддається класифікації на порівняно чітко спеціалізовані школи, напрями, течії. Аналогічно тому, як це відбувалось в галузі природничих і соціальних наук, коли найвизначніші успіхи досягались „на межі” різновекторних чи задалегідь сформованих підходів, набув поширення розвиток „прикладних” та „програмних” розділів естетики, відбулось її зближення з інтелектуальною орієнтацією. Почуття та емоції людини презентуються в таких поняттях, як „розумні емоції”, „сублімація”, „мудре око”, „візуальне мислення”, „продуктивне сприйняття” тощо. Особливо відчутним це стало в класичному мистецтві, яке розвивалось в цілому як споріднене до класичної науки явище й намагалось в духовному розвитку європейської людини компенсувати впливи сциєнтизму, утримуючи в полі зору єдиний моноліт: істина – добро – краса.

Художній процес класики полягав у дотриманні усталених норм та вимог, які б дозволяли відрізнити мистецтво від немистецтва; розкрити унікальність мистецького твору на основі праці художника з матеріалом та формою; відобразити оригінальну ідею митця як обов’язкову присутність індивідуальної манери; дотримуватись гегелівського розуміння художнього образу як абстрактної ідеї, відображеної в конкретній чуттєвій формі; відстоювати напрями та стилі, які б зберігали спадкоємність та історизм у мистецтві. Відповідно, прийнятними естетичними поняттями та категоріями виступали: „образ”, „характер”, „сюжет”, „композиція”, „художній твір”, „автор”.

З появою в культурі ХХ ст. принципово нових типів художнього та духовного самовираження, набула сили дихотомія такого плану, як „природа – мистецтво”, „краса – образ”, „краса – правда” та інші. Суттєва зміна наукових парадигм від класичного просвітницького раціоналізму до постмодернізму характеризується відсутністю строгих загальноновизнаних методів і засобів пізнавальної діяльності, а художник набуває статусу творчої особистості, яка керується не канонами та традиція-

ми, а знаннями, талантом та натхненням. Ідеали, смаки, мода, уявлення про красу та гармонію, /ритм, міру, симетрію/ видова та жанрова специфіка мистецтва перестають бути нормативними і продукуються під впливом так званої контркультури. Художня система модернізму та постмодернізму, підготовлена двома процесами, – декадентством та авангардом, запрограмувала іншу шкалу цінностей та естетичних термінів. З одного боку, – відбувається переважання локального над тотальним, з іншого, – продовжується пошук універсальних засобів комунікації. Мистецтво виходить в „хаососферу”, „простір непередбачуваного”, опановуючи його мовою метафор, алегорії, символів, іронії, переорієнтовуючись від „художнього твору” на „художню конструкцію”. Цей процес супроводжується стильовим „анархізмом”, відзначається рисами еkleктизму, коллажності, цитування та монтажу, застосуванням прийомів гри. В модерному та постмодерному контексті відкриваються значні перспективи для дослідження таких естетичних феноменів, як карнавальність, стилізація, соціальний театр. Таким чином, мистецтво, виступаючи пластом концентрації художніх досягнень людства, виявляється найдосконалішим втіленням у специфічній формі його самосвідомості та життєвої сили. Через „естетичне” здійснюється антропологічний вимір феномену людини, фіксується ідея людської цілісності, наповнюються новим сенсом та розширюються межі теорії чуттєвості.

Вся система емоційного світу людини, ментальності, поведінки, спілкування складають той естетико-евристичний потенціал, який гуманітарним пізнанням ще не розкритий. Сучасна естетика збігається з „естетикою життєвого світу” /сукупність всіх можливих та дійсних горизонтів досвіду людського життя/, вона здійснює естетичне “прочитання” тексту культури, її фундаментальним об’єктом дослідження виступає еволюція естетичних форм самореалізації людини. Своєрідний інтегратор філософії культури, історичної та соціальної антропології, – „естетичне” виявляється метамовою культури, його можна позначити „живим тілом” цивілізації, яка, в свою чергу, перманентно переживає стани антропологічної кризи. “Цивілізація, – зазначає Мераб Мамардашвілі, – доволі ніжна квітка, доволі крихкий витвір, і в ХХ ст. абсолютно очевидно, що цій квітці, цьому витвору, по якому скрізь пішли тріщини, загрожує руйнація. А загибель основ цивілізації щось робить з людським елементом, з людською матерією життя, відбиваючись в антропологічній катастрофі, яка, як може статись, є прототипом будь-яких можливих глобальних катастроф” [3, 107].

У ХХІ ст. “налаштованість на себе” естетичної теорії набуває все більшої ваги, різноманітні аспекти становлення й існування цієї науки постійно займають увагу вчених. Тим більше, що об’єктивна, есенціалістська /сутнісна/ теорія мистецтва необхідна і завжди своєчасна, її родовою характеристикою як частини гуманітарного пізнання виступає “атрибутика універсалізму” [4, 47]. Інша річ, що на етапі постмодернізму, де все постійно видається швидкоплинним і минаючим, а це – законмірний стан справ, в якому знаходиться не лише світова культура, але

й значною мірою і наша, викликає в науковому просторі дискутування такої ситуації, за якої “культурологія як метанаука стає єдиним засобом адекватного опису й аналізу..., у той час, як традиційна естетика в силу її ієрархічності неспроможна зрозуміти, що відбувається” [5, 10]. Роз’єднаність і “навіювана” криза естетичної науки могли б перейти в конструктивне русло через звернення до докорінних засад естетики як теорії чуттєвого пізнання, досвіду її емпіричного і теоретичного рівнів у філософсько-антропологічній традиції. Коли йдеться останнім часом про антропологічну традицію, тенденцію, новацію, то, за вдалим, на нашу думку, визначенням Віталія Табачковського, вона є своєрідним “пошуком невтраченого часу”, який слід здійснювати як власну долю, як історичний момент: “Сучасна пора світової історії – доба глобалізації – містить в собі величезну кількість колізій, які, зрештою, фіксуються в “проблемі людини” (її сутнісних властивостях, її можливостях та перспективах)” [6, 13].

Побудова естетичної антропології стає можливою на ґрунті подолання розриву між сциєнтизмом та гуманізмом, на посиленні взаємозв’язків між аналітичною філософією, історичною школою в філософії науки, неофрейдизмом, структуралізмом, герменевтикою у формуванні нетрадиційного образу філософського мислення, прагнення до спільних стандартів світової антропологічної думки / О.Больнов, М. Бубер, Г. Гадамер, А. Камю, Е.Кассієр, К. Леві-Стросс, М.Мамардашвілі, Г.Маркузе, Ф. Ніцше, Хосе Ортега-і-Гассет, Ж.-П.Сартр, Е. Фромм /.

Не втратили своєї актуальності дослідження естетичного знання як автентичної теоретичної системи та аналіз фундаментальних орієнтацій естетики. У зв’язку з тим, що естетика є сферою методологічної рефлексії, зверненої до гуманітарного знання, а, отже, до науки, що апелює до людини, у поле естетичних атракцій потрапляють інтерпретаційно-феноменологічне, діяльнісно-конструктивне, філософсько-естетичне і науково-естетичне начало. Зусиллями багатовікової культурної творчості, в сукупності з індивідуальними теоретичними побудовами окремих вчених-естетиків, утворилися три типи естетичної теорії в залежності від переважаючої в ній системотворної основи: філософсько-естетична теоретичність, загально-естетична теоретичність і окремі наукові естетико-теоретичні конструкти. Сьогодні встановлюється новий стиль методологічного міркування, що формує визначений тип методологічного відношення до пізнання і філософсько-естетичного перетворення. За своїм змістом цей шлях інтегрує предметне естетичне і філософське знання, тобто йде пошук нової фундаментальної філософсько-антропологічної перспективи.

Естетичний дискурс щодо створення "нової естетики" ХХІ ст. був би не повним та не завершеним /а втім, він і залишається відкритим/, хоча й недостатньо систематизованим, без розуміння динаміки та контраверзи тих процесів, які знаменують собою добу Постмодерну. До реконструкції та розробки цієї теми долучені зарубіжні та вітчизняні дослідники у вигляді монографій, критичних есеїв, матеріалів дискусій та рі-

знопланових творчих експериментів Р.Барта, Ж.Дерріда, Ю.Крістевої, К.Леві-Строса, М.Фуко. В процесі антропологізації філософського знання естетичне здійснює для своїх вимірів самотрансценденцію, екскурс до глибинних структур позасвідомого, структуруючи естетичний психоаналіз, що з'ясовують Ж.Бодрийяр, Ж.Дельоз, Ж.Ліотар. На тлі діалогічності та полідіалогічності, зняття агресії локального до універсального, в атмосфері комунікативності та толерантності відшукуються засади для новотворення екзистенційного, транскультурного проекту естетичної антропології.

На початку ХХІ ст. філософська думка зіткнулась з реальним, вкрай суперечливим, і навіть трагічним соціальним буттям найбільш неврівноваженого відрізка модерної історії. Коли ж йдеться про духовний вибір України, не можна пройти повз впливи естетичних вимірів філософсько-антропологічних учень ХХ століття, які заклали теоретичну засаду формування модерної гуманістичної і демократичної культури – невід'ємного складника сучасної цивілізації. Відповідно до потреб європейської інтеграції України досліджувана проблема певною мірою дає змогу відновлення цілісної філософсько-антропологічної та естетичної концепції буття в свідомості української еліти, щоб подолати розрив у розумінні соціокультурного середовища націй, європейської і української національної духовності.

Література

1. Шелер М. Избранные произведения / М.Шелер – М., 1994. – 370с.
2. Очерки феноменологической философии: учеб. пособие; под ред. Я.А. Силина и Б.В. Маркова. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1997. – 224с.
3. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация / М.Мамардашвили // Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1992. – С.107-147.
4. Личковах В.А. Постмодернізм і проект естетики універсалізму/ В.А.Личковах // Етика і естетика в структурі сучасного гуманітарного знання: матеріали науково-теоретичної конференції. – К.: Вид. Центр “Київський ун-т”, 1997. – С.45-47.
5. Разлогов К.З. Кризис эстетики, неомифология и постмодернизм /Кризис эстетики? (материалы “круглого стола”) // Вопросы философии. – 1991.– №9. – С.3-13.
6. Табачковський В.Г. У пошуках невтраченого часу: нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників /В.Г.Табачковський – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 300с.
7. Скальська Д.М. Естетичні виміри філософсько-антропологічних вчень ХХ століття / Д.М.Скальська – Івано-Франківськ: Факел, 2003. – 231с.
8. Скальська Д.М. Естетика. Естетика постмодерної доби: навчальний посібник з грифом МОН України /Д.М.Скальська – Івано-Франківськ: Факел, 2008.- 132 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 26.11.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

AESTHETICS AS PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL KNOWLEDGE

D.M. Skals'ka

*Ivano-Frankivs'k National Technical University of Oil and Gas
15, Carpats'ka street, Ivano-Frankivs'k, 76019, Ukraine
e-mail: philosophy@nung.edu.ua*

Modern aesthetics represents a kind of unity that consolidates the philosophy of culture, historical and social anthropology. The term “aesthetic” is a kind of a metalanguage of culture, the so-called “active body” of human civilization that is in the condition of a permanent anthropological crisis, and thus confirming the author’s idea of the necessity to create an “aesthetical anthropology” project.

Keywords: *aesthetics, philosophical anthropology, aesthetic discourse, culture, art, postmodern.*